

УДК 343.9:001.8

DOI: <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2025.24.344363>

М. Г. Колодяжний,
канд. юрид. наук, старший наук.
співроб., завідувач відділу
кримінологічних досліджень
Науково-дослідного інституту
вивчення проблем злочинності імені
академіка В.В. Сташиса НАПрН
України

КОМПЛЕКСНИЙ ТА СИСТЕМНИЙ ПІДХОДИ У КРИМІНОЛОГІЇ: СЕГМЕНТИ МЕТОДОЛОГІЧНОГО Й ПРАКСЕОЛОГІЧНОГО ПЕРЕТИНУ

У статті з урахуванням результатів емпіричного та теоретичного рівнів наукового пізнання здійснена спроба співвіднести між собою комплексний та системний підходи у галузі кримінології. Наголошено, що в основі цих підходів перебуває розгляд певної наукової проблеми на засадах комплексності та системності, відповідно. Виділено три найбільш поширених позиції щодо співвідношення між собою комплексного та системного підходів. Наведено авторські судження щодо недоречності їх ототожнення, змішування або розгляду комплексного підходу базовим стосовно системного підходу. Критикується думка про те, що комплексний підхід має більш давні історичні корені порівняно із системним підходом. Положення щодо тісної взаємодії комплексного та системного підходів, а так само первинності першого щодо другого ґрунтується також на поглибленні тлумачення пар таких термінів, як комплекс–система, комплексність–системність, комплексний підхід–системний підхід. Порівняння комплексного та системного підходів у кримінології здійснено також з урахуванням істотних ознак комплексу (окремого рівня кримінологічної системи) та всієї цієї системи. Таке порівняння ураховує внутрішньосистемне вираження комплексності. При цьому воно може здійснюватись й за допомогою зовнішньосистемних проявів комплексності. Методологічний зріз представленої проблеми застосовано у праксеологічній площині щодо системного та комплексного характеру практики запобігання кримінальним правопорушенням. У висновках указано на методологічну компліментарність комплексного та системного підходів, виокремлено значення здійснення подібного співставлення для кримінологічної теорії та практики, вказано на вектор подальших актуальних наукових розвідок щодо поглиблення кримінологічного знання про проблему комплексності та комплексного підходу.

Ключові слова: комплексний підхід; комплексність; системний підхід; системність; методологія кримінології.

Постановка проблеми. Актуальність, теоретичну й практичну значущість проблематики, що розглядається у представленій статті, можна виразити словами Г. Саймона, лауреата Нобелівської премії з економіки (1978 р.). Учений наголосив, що навіть знаючи властивості частин і закони їх взаємодії, дуже нелегко вивести властивості цілого¹. Наведена фраза виражає холістичний погляд на певну систему, який зводиться до того, що після взаємодії частин системи виникають нові їх якості, яких не було раніше. Указана предметна матерія тісно прилягає до малодослідженої у кримінологічній науці проблеми щодо співвідношення комплексного та системного підходів. Вони аналогічно мають відповідні точки теоретико-методологічного та соціально-практичного дотику.

Коли стоїть завдання співвіднести між собою поняття комплексного та системного підходів або комплексності та системності, що перебувають, відповідно, в основі цих підходів, необхідно знайти спільну матерію (ознаки) між ними, виділити те, що їх відрізняє, а також установити характер й інтенсивність взаємодії між цими підходами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З урахуванням предмета цього дослідження варто виділити тих українських науковців, які ґрунтовно вивчали системні питання у царині запобігання злочинності². Йдеться передусім про О. Маноху та В. Оболенцева. Проблематику щодо поняття та деяких параметрів кримінологічної системи досліджували С. Нежурбіда, Н. Орловська та О. Джужа. Науковий доробок, який стосується окремих приватних аспектів комплексності та системності, належить таким українським правникам, як: В. Батиргарєєва, Ю. Баулін, В. Борисов, В. Василевич, В. Голіна, Б. Головкін, В. Дрьомін, А. Закалюк, О. Литвинов, Ю. Орлов, В. Туляков, М. Хавронюк, В. Шакур та деякі ін. Серед зарубіжних

¹ Simon H. A. The Architecture of Complexity. *Proceedings of the American Philosophical Society*. 1962. Vol. 106. № 6. Pp. 467–482.

² *Примітка.* Поняття «злочинність» синонімізується із поняттям «кримінальна протиправність» з метою зручності й слідування усталеним кримінологічним категоріально-понятійним традиціям.

кримінологів питання системної складності явища кримінальної протиправності та його запобігання розглядали: Дж. Джекобс, К. Джеффрі, А. Пікрофт, К. Бартоллас, С. Фаррал та ін. При цьому класиками теорії складних систем у різних галузях наукового знання, яка фактично перебуває на стику комплексного та системного підходів, вважаються, а саме: У. Вівер, Г. Саймон, Е. Морена, Е. Шредінгер, Дж. Глейк, М. Волдроп, Дж. Коуен, Д. Пайнс, Д. Мельцер, Дж. Міллер, Д. Вест та ін. Заслужують також на увагу здобутки інших учених у галузі системології: О. Богданов, Л. фон Берталанфі, І. Пригожин, І. Блауберг, Н. Вінер, Р. Мертон, А. Уйомов, В. Садовський, Е. Юдін та ін.

Одним із перших науковців, який ще у 1978 р. дослідив проблему комплексного вивчення системи впливу на злочинність, був П. Осіпов. На теперішній час мають місце істотні наукові пробіли у теоретико-методологічному пізнанні проблеми комплексності та комплексного підходу у кримінологічній науці. Це стосується також співвідношення комплексного та системного підходів.

Мета статті – з'ясувати спільні та відмінні сутнісні характеристики комплексного та системного підходів, співставити їх з точки зору методології та практики запобігання злочинності в Україні.

Виклад основного матеріалу. З метою співвідношення сутнісного обсягу понять комплексності (комплексного підходу) та системності (системного підходу) виникає також нагальна потреба у вивченні існуючих у правовій науці позицій учених з цього приводу. Аналіз та узагальнення наукової літератури дає підстави для формулювання судження про те, що на теперішній час існує три основних позиції, коли:

- 1) комплексний підхід вважається первинним щодо системного підходу;
- 2) комплексний та системний підходи визнаються схожими і навіть ототожнюються;

3) комплексність розглядається частиною системності й охоплюється нею.

Розглянемо такі інтерпретування більш докладніше на прикладі конкретних наукових праць.

Комплексний підхід вважається первинним щодо системного підходу.

Хоча подібне співвідношення цих підходів виглядає дещо суперечливим, однак є вчені, які обстоюють саме таку точку зору. Зокрема, відомий кримінолог В. Лунєєв наголошував, що системний метод у кримінології розвивався з комплексного підходу і набув поширення у 70-80-х рр. ХХ ст. Розвиваючи свою думку, вчений зазначає, що деякі системи є штучними, тобто спеціально створеними для всебічного комплексного опису (рішення) певної соціальної проблеми. Наприклад, заходи запобігання злочинності, як правило, мають системний характер, але він не впливає з їх природи. Їх системність є результатом відображення системності детермінантів злочинності, оскільки тільки тоді системні заходи продуктивні, коли їх зміст та ієрархія адекватно співвідносяться з вмістом та ієрархією детермінант. Це означає, що якщо останні мають економічний або організаційний характер, то і заходи мають бути, відповідно, економічними або організаційними. Якщо реальна сукупність детермінант має складний, комплексний та ієрархічний характер, то і заходи повинні аналогічним чином співвідноситись між собою. У протилежному випадку вони будуть малоефективні. (Лунєєв В. В. Курс світової та російської кримінології. Т. 1. Загальна частина, 2011 р.)³.

Подібна позиція вимагає відповідних коментарів. По-перше, до появи ґрунтовних наукових праць із теорії систем, актуалізації цієї проблематики, у тому числі на рівні наукових досягнень, здійснених низкою Нобелівських лауреатів, ніхто про комплексність та комплексний підхід на рівні серйозних

³ Денисов С. Ф., Тимчук, О. Л. Кримінологія та синергетика: деякі методологічні аспекти. *Українська поліцейстика: теорія, законодавство, практика*. 2021. № 2. С. 9–18. DOI: <https://doi.org/10.32366/2709-9261-2021-2-2-9-18>.

теоретико-методологічних дискусій не говорив. Комплексність розглядалась загалом крізь призму гетерогенного вивчення явища злочинності та її детермінації. Більше того, системний підхід набув поширення не у 70-80-х рр. XX ст., як підкреслює В. Лунєєв, а набагато раніше. Адже засади сучасної системології були закладені давньогрецькими філософами Демокрітом, Платоном й Арістотелем. Вони свого часу говорили не про комплексність та комплексний підхід, а саме про систему (світу, людини) та системність, яка на теперішній час перебуває в основі так званого системного підходу.

По-друге, теза В. Лунєєва про те, що всебічний комплексний опис певної проблеми здійснюється у межах штучних систем, також потребує уточнення. Насправді це положення і є обґрунтуванням того факту, що комплексність концептуально розгортається й практично реалізується саме у межах такого штучного за характером системного утворення, яким є система запобігання злочинності. Фактично комплексний опис, а тим більше реальне комплексне вирішення певної проблеми, у тому числі такого складного та багаторівневого соціального феномену, яким є злочинність, можливий лише завдяки уявленню про нього як про системний об'єкт.

По-третє, видається незрозумілою і такою, що суперечить основній авторській позиції, думка, що системний характер заходів запобігання злочинності не зумовлений їх природою, а є результатом системності кримінологічної детермінації. Річ у тім, що сама можливість некарального впливу на певні криміногенні об'єкти шляхом реалізації комплексу відповідних запобіжних заходів ґрунтується на системній природі кримінологічної детермінації. Зрештою системі злочинності як негативному явищу соціальної дійсності протистоять інші системні об'єкти (кримінологічна система, кримінально-правова система). Вони спрямовані на фрагментацію та, за можливості, зменшення поширеності й суспільної небезпечності кримінальної протиправності.

Обмеженість і здебільшого виключний характер позицій науковців, які вважають комплексний підхід первинним за системний, є зайвим доказом методологічної уразливості й недостатньої обґрунтованості такої точки зору.

Комплексний та системний підходи визнаються схожими і навіть ототожнюються. Подібна позиція є більш поширеною, ніж попередня. Так, при кримінологічному дослідженні явища тероризму Б. Леонов наголошує на тому, що вивчення всієї багатоаспектності цього соціального феномену можливо за умови використання саме «системно-комплексного» підходу. Далі у своїй роботі науковець, ніби розуміючи вразливість своїх суджень, уточнює, що в основу кримінологічного пошуку сутності тероризму слід покласти системний підхід, який виходить із комплексності досліджуваних явищ, котру не завжди можна звести до суми елементів, а частіше за все й недоцільно. Однак остаточне розуміння суперечливості авторських тверджень приходить після ознайомлення з висновками зазначеної статті, де йдеться не про системно-комплексний, а вже про «системний (комплексний) підхід»⁴. Складається враження про плутанину в уявленні цього науковця щодо природи системного та комплексного підходів.

Невиправданий синонімічний підхід до співвідношення комплексності й системності простежується в О. Копієвської під час дослідження нею культурної функції держави крізь призму національного державотворення. Вона пропонує подивитись на предмет свого розгляду не з традиційних і загальноприйнятих позицій, а з позиції «комплексного системного підходу»⁵. Тут варто акцентувати увагу на тому, що слово «підхід» зазначається дослідницею в однині. Це свідчить про змішування нею різних за обсягом і методологічним рівнем наукових конструкцій.

⁴ Леонов Б. Д. Тероризм як об'єкт комплексного дослідження: наукова значущість системного підходу. *Інформація і право*. 2012. № 1. С. 146–150.

⁵ Копієвська О.Р. Культурна функція держави в контексті національного державотворення: монографія. Київ: Нац. акад. керівних кадрів культури і мистецтв, 2010. С. 229.

Річ у тім, що тавтологічність, понятійне поєднання комплексного та системного підходів й, відповідно, комплексності та системності, як таких, призводить до їх не виправданого поглинання один одним і утворення щось єдиного цілого. У такому разі розмиваються методологічні й категоріально-понятійні кордони між комплексним та системним підходами. Це зумовлює прояв недоречної методологічної некоректності, що заважає пізнати справжню глибину і зміст системного підходу, природу комплексності та визначити площини лише їх часткового перетинання, а не повного поглинання, як вважають окремі дослідники.

До цієї групи можна також включити праці тих науковців, які допускають застосування таких словосполучень, як комплексна система або системна комплексність. Насправді найменування систем як комплексних має місце переважно в українськомовних або російськомовних джерелах. В англійській літературі поняття комплексної системи менш поширене. І пояснюється це іноді некоректним перекладом з англійської мови словосполучень *complex system* (складна система), *complexity science* (наука про складність), *complexity theory* (теорія складності)⁶. У своїй більшості застосування західними вченими слів *complex* й *complexity* відбувається під час наукового опису багатoelementного й емерджентного характеру певних складних системних об'єктів, хоча і комплексних (багаторівневих) за своєю будовою. Що стосується комплексного підходу, то в англійській літературі він частіше називається *integrated approach*. Наприклад, саме системний (*systems*) та комплексний (*integrated*) підходи покладені на теперішній час ООН в основу вирішення проблем сталого розвитку людства у XXI ст.⁷.

Значної наукової «катастрофи» використання поняття комплексної системи, за великим рахунком, не тягне. Адже комплексність є істотною

⁶ Англійсько-українські словники / упор. А. Рісін, В. Старко та ін. 2011–2020. URL: <https://e2u.org.ua> (дата звернення: 25.02.2025).

⁷ UN transformation series: Integrated approaches as a means toward sustainable development transformation. URL: <https://www.unssc.org/news-and-insights/resources/un-transformation-series-integrated-approaches-means-toward-sustainable> (дата звернення: 7.03.2025).

ознакою системи, у тому числі кримінологічної. Однак в іншому разі найменування системи через її комплексну властивість фактично розмиває ці два системні утворення (всю систему та комплекс – її частину), ускладнює розуміння будови і структури певної системи внаслідок захащення її комплексним характером. Комплексна природа є загалом очевидною, оскільки та чи інша система утворюється сукупністю (набором) відповідних комплексів, які, у свою чергу, складаються з певної кількості елементів, між якими відбуваються внутрішньосистемні зв'язки. Ось чому не рекомендується називати систему комплексною внаслідок атрибутивної очевидності комплексної морфологічної природи системних об'єктів.

Комплексність розглядається частиною системності й охоплюється нею – цей підхід виправдано є найбільш поширеним. Саме на такому співвідношенні комплексного та системного підходів наголосила більшість (38,5 %) з 27 опитаних протягом травня-червня 2025 р. експертів. Ними є вчені у галузі наук кримінально-правового циклу, які представляють передові наукові осередки України: Харків, Київ, Одесу, Львів, Дніпро, Івано-Франківськ, Ужгород. Зокрема, респонденти зазначили, що системний підхід є базовим для комплексного.

В основі подібного співвідношення перебуває концептуальне розуміння змісту загальнонаукового системного підходу з усіма наслідками: урахування вимог і головних параметрів системності. Згідно із таким трактуванням комплексність підпорядковується системності, розгортається на її основі, будується, існує та функціонує відповідно до її системних постулатів, як-то:

1) функціонування будь-яких систем може бути описане на основі розгляду структурно-функціональних зв'язків між елементами системи (у нашому випадку між комплексами кримінологічної системи України);

2) організація системи визначається на підставі спостережень за станом системи та її взаємодії з навколишнім середовищем (у нашому випадку взаємодії кримінологічної системи та її комплексів із соціальною системою);

3) спосіб і рівень організації системи, включаючи кримінологічну, визначає ефективність її функціонування⁸.

Подібну точку зору обстоюють фахівці у галузі системології й спеціалісти у сфері методології наукових досліджень. Так, один з основоположників загальної теорії систем, яким вважається австрійський біолог Л. фон Берталанфі, визначав систему саме комплексом взаємодіючих елементів. Тому система – це комплекс взаємопов'язаних елементів, що утворюють цілісність⁹. Інші класики системного підходу наголошують, що саме із системним підходом пов'язується ідея необхідності пошуку системи, адекватній певній задачі, а також багатоаспектний комплексний характер системи (Блауберг І. В., Юдін Е. Г. Становлення та сутність системного підходу, 1973 р.)¹⁰. У спеціальній літературі представлена наукова предметна матерія розкривається більш детально:

1) системний та комплексний підходи хоча й взаємопов'язані, однак не тотожні. Тому не слід їх змішувати;

2) комплексність та системність як методологічні принципи соціального дослідження не співпадають за кількома параметрами. Комплексний підхід, на відміну від системного, покликаний забезпечити осмислення соціальної дійсності не із формального, технічного чи процедурного боків, а саме з точки зору змісту, якості та ідеології;

3) завдяки комплексному підходу можна дізнатись, що, де і навіщо треба шукати, а завдяки системному – як це робити;

⁸ Грицюк П. М., Джоші О. І., Гладка О. М. Основи теорії систем і управління: навч. посіб. Рівне: НУВГП, 2021. С. 49.

⁹ Кустовська О. В. Методологія системного підходу та наукових досліджень: курс лекцій. Тернопіль: Економічна думка, 2005. С. 19.

¹⁰ Семенюк О. Г. Комплексний підхід як методологічна основа дослідження проблем забезпечення охорони державної таємниці. *Інформація і право*. 2017. № 2. С. 116–123.

4) у системному підході основний наголос здійснюється на цілісності сприйняття складного (системного) об'єкту, а у комплексному підході увага акцентується на багатоаспектності дослідження, на розгляді об'єкту з різних його боків або під різними кутами зору (Комплексне вивчення системи впливу на злочинність (методологічні та теоретичні засади), 1978 р.)¹¹.

Як бачимо, анонсоване вище уявлення про співвідношення комплексності (комплексного підходу) та системності (системного підходу) у своїй більшості ґрунтується на зовнішньосистемному прояві комплексності. Це порівняння спирається лише на часткове розуміння комплексності. Є думка, що подібне співвідношення можна також здійснити й з урахуванням внутрішньосистемного змісту комплексності.

Для розкриття сутності й евристичного потенціалу комплексності було розроблено поняття кримінологічної системи. Саме завдяки останній можна, з одного боку, пояснити складність і багат шаровість кримінологічної матерії, а, з другого, – надати науковий опис прояву комплексності за усіма рівнями такого системного об'єкта. Такими рівнями (комплексами) є: кримінологічна доктрина; кримінологічне законодавство; кримінологічна політика; кримінологічний світогляд (правосвідомість та правова культура громадян); кримінологія як навчальна дисципліна; кримінологічна діяльність (практика запобігання та прогнозування злочинності, а також стратегування, програмування й планування запобіжних заходів).

Очевидність зв'язку комплексного і системного підходів виражається також через розкриття сутності, установлення елементів і внутрішньої структури соціально-правових феноменів. За допомогою комплексності об'єкт дослідження можна вивчати з позицій цілісності й системності¹². Тобто саме завдяки системному підходу розрізнені компоненти певного

¹¹ Семенюк О. Г. Комплексний підхід як методологічна основа дослідження проблем забезпечення охорони державної таємниці. *Інформація і право*. 2017. № 2. С. 116–123.

¹² Кримінологія. Академічний курс / Кол. авторів; за заг. ред. О. М. Литвинова. Київ: Кондор, 2018. С. 133.

комплексу набувають нового сенсу. Адже вони розглядаються крізь призму цілісного уявлення про певний об'єкт (явище, процес), що піддається науковому аналізу і певній логічній інтерпретації. Без пізнання частин, об'єднаних у відповідні комплекси, вивчення особливостей їх взаємодії не можна дослідити систему як таку.

У комплексного та системного підходів єдине методологічне древо. Це – видове і родове відповідно. Комплексність розкриває природу, уточнює зміст, деталізує наповнення, розширює характеристику конкретної системи та її окремих шарів. Коли йдеться про системний підхід, в основі якого перебуває принцип системності, то вивчення певного явища чи процесу здійснюється, головним чином, з огляду на його цілісність. У випадку ж комплексного підходу (за його внутрішньосистемної інтерпретації), побудованого на засаді комплексності, відповідний об'єкт пізнається передусім на предмет оцінки його змісту, повноти, кількісного елементного різноманіття і, як наслідок, якості та ступеня складності.

Максимально спрощуючи науковий алгоритм співвідношення комплексного та системного підходів, можна стверджувати, що системний підхід відповідає на питання «Як досліджувати?». При цьому комплексний підхід відповідає на умовне запитання «Що пізнається?». Іншими словами, системний підхід є теоретико-методологічним дороговказом щодо загального системного принципу пізнання відповідного складного об'єкту вивчення. Тоді як комплексний підхід деталізує процес пізнання шляхом наукової фрагментації дослідницького процесу, а також уточнює зміст об'єкту пізнання.

У комплексності та системності є спільною теоретико-методологічна база (загальнонаукова методологія системного підходу). При цьому слід відкинути припущення, що вивчення комплексності у кримінології є фактично дослідженням системності, а тому нібито немає у цьому жодного сенсу. Річ у тім, що завдяки пізнанню специфіки прояву комплексності у

кримінологічній теорії, законодавстві, політиці, практиці тощо можливо більш глибоко і ширше вивчити соціальну та кримінологічну природу самого системного підходу й у подібний дослідницький спосіб намітити вектори його удосконалення. Тому індуктивний принцип дослідження системного підходу у галузі кримінології шляхом аналізу комплексу окремих її складових надає можливість більш якісно пізнати структуру певної системи та її окремих рівнів.

З урахуванням вищевикладеного у контексті проблеми співвідношення комплексного та системного підходів можна запропонувати таке наукове прислів'я: «Назови мені систему – і я надам характеристику її комплексів». У цьому виразі є дуже глибоким його системний зміст. Він указує на наявність інтегративних (схожих, загальних) ознак (властивостей) у споріднених частин чогось цілого (певної системи), об'єднаних спрямованістю на досягнення єдиної системної мети.

Співвідношення комплексного та системного підходів можна здійснити також шляхом порівняння між собою пов'язаних понять, між якими простежується чіткий діалектичний зв'язок. Парами таких понять є комплекс–система й комплексність–системність. Слово «комплекс» тлумачиться загалом як сукупність предметів, дій, властивостей, що становлять одне ціле¹³. Слово «система» розуміється як порядок, зумовлений правильним, планомірним розташуванням і взаємним зв'язком частин чогось-небудь¹⁴. Тобто коли розглядаються поняття комплексу та системи, то їх зміст є доволі схожим.

Слово «комплексність» розуміється так: системність, взаємопов'язаність, повнота аналізу подій, явищ, а також планування, прогнозування, управління суб'єктами та об'єктом діяльності¹⁵. Системність

¹³ Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад, і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2005. С. 561.

¹⁴ Там само. С. 561, 1320.

¹⁵ Комплексність / Економічна енциклопедія. URL: <http://slovopedia.org.ua/38/53402/380726.html> (дата звернення: 27.02.2025).

тлумачиться у такий спосіб: здатність об'єкта бути системою завдяки наявності певного системоутворюючого фактору¹⁶. Іноді у науковій літературі комплексність та системність називаються принципами функціонування тих або інших системних утворень¹⁷. В енциклопедичній та загальнонауковій літературі є навіть інтерпретування комплексного та системного підходів. Під першим розуміється дослідницький підхід, що розглядає об'єкт дослідження, практику з позицій цілісності та системності¹⁸. Другий розглядається як спосіб теоретичного та практичного дослідження, при якому кожний об'єкт розглядається як система¹⁹.

З урахуванням наведених тлумачень надати чітке розмежування понять комплексу і системи, комплексності й системності, а також, відповідно, комплексного та системного підходів є доволі складним завданням. Адже у цілому їх зміст частково збігається. Це свідчить, як мінімум, про те, що комплексний та системний підходи дуже тісно пов'язані між собою.

Співвідношення якісного боку комплексного та системного підходів неможливе без порівняння їх сутності, утвореної відповідними істотними ознаками й атрибутивними властивостями окремих комплексів, як частин кримінологічної системи, і всього цього системного утворення. Для наочності наведемо цю інформацію у таблиці.

**Порівняння комплексного та системного підходів
з огляду на істотні ознаки комплексу (окремого рівня кримінологічної
системи) та всієї цієї системи**

№ з/п	Вид підходу	Комплексний	Системний
	Параметри		
1	Методологічна загальнонаукова основа функціонування	Системний підхід	Системний підхід

¹⁶ Системність. URL: <https://surl.lu/ekysrp> (дата звернення: 27.02.2025).

¹⁷ Методологія наукових досліджень: навч. посіб. / КПП ім. Ігоря Сікорського; уклад.: Астрелін І. М., Косогіна І. В., Кирій С. О. Київ: КПП ім. Ігоря Сікорського, 2021. С. 48.

¹⁸ Романчиков В. І. Основи наукових досліджень: навч. посіб. Київ: Центр учбов. літ. 2007. С. 135.

¹⁹ Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад, і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2005. С. 1321.

2	Цілісність	Обмежена комплексом	Обмежена системою
3	Структурованість	Відбиває будову комплексу	Відбиває будову всієї системи
4	Динамічність	Властива окремому комплексу	Властива всій системі
5	Зв'язки	Когерентність – внутрішньоконтексна, більш тісна взаємодія між елементами	Інтеракція – внутрішньосистемна взаємодія між контекстами
6	Ієрархічність	Загальноконтексна (між елементами комплексу)	Загальносистемна (між контекстами)
7	Складність	Внутрішньоконтексна, зумовлена кількістю елементів усередині комплексу, їх когерентністю	Загальносистемна, зумовлена кількістю контекстів, їх інтеракцією
8	Емерджентність	Внутрішньоконтексна	Внутрішньосистемна
9	Нелінійний характер	Усередині окремих контекстів	Усередині всієї системи
10	Відкритість	На рівні комплексу	На рівні усієї системи
11	Характер мети	Загальноконтекстний, що відповідає загальній меті системи	Загальносистемний

Як видно із таблиці, системний підхід будується на розумінні ознак, властивих усьому системному об'єкту, тоді як комплексний підхід виходить із характерних властивостей конкретного комплексу (при його внутрішньосистемній інтерпретації). Порівняння атрибутивних відмінностей комплексного та системного підходів є додатковим підтвердженням тези щодо їх співвідношення, відповідно, як виду (частини) та роду (цілого). Тому розгляд комплексного підходу первинним, більш «важливим» щодо системного або синонімізація чи отождолення комплексності й системності вказує на їх обмежену інтерпретацію та лише часткове усвідомлення природи цих підходів.

Незважаючи на намагання окремих науковців досліджувати актуальні проблеми злочинності в Україні, частина наукових праць зводиться, на жаль, здебільшого лише до формальної констатації про комплексний характер здійсненого дослідження. У цьому зв'язку відомий сучасний норвезький

кримінолог Н. Крісті підкреслює, що більша частина кримінологічної літератури є нудною, стомливою і позбавленою нових випромінювань. Тому він відстоює право вчених на оригінальність, неординарність мислення, цінує вміння прислухатися до самого себе (Крісті Н. Надсоціалізація кримінологів – перешкода на шляху проникнення до сутності, 2000 р.)²⁰. Є переконання, що спроба пізнання природи і прояву комплексності у кримінології має шанс розширити горизонти фундаментальності кримінологічного знання та перспектив його застосування у складній, але соціально корисній справі запобігання злочинності й посилення захисту конституційних прав громадян.

Характеристика новизни досліджень як комплексних нерідко є не більше, ніж надання штучної фундаментальності й всебічності відповідним науковим розвідкам. Указівка на комплексність при вивченні окремих питань є часто даниною «науковій моді» та своєрідною вдаваною спробою розширення методологічних засновків певного дослідження.

Відмежування комплексного та системного підходів спрощує задачу щодо їх застосування у практиці запобігання злочинності та її окремим проявам. Системний підхід при перешкоджанні правопорушенням передбачає здійснення цієї кримінологічної діяльності на засадах системності. Це означає, що масштаб такої роботи має оцінюватись передусім з огляду на його цілісність. Адже остання є центральною системною властивістю. У реальній практиці запобігання злочинності в Україні системний підхід може виражатись у цілісності відповідно до:

- рівнів запобігання (загальносоціальне, спеціально-кримінологічне, індивідуальне запобігання, віктимологічна профілактика);
- масштабів запобігання (загальнодержавне, регіональне, обласне, міське, районне, локальне);
- об'єктів запобіжного впливу;
- суб'єктного складу запобіжної діяльності;

²⁰ Рущенко І. П. Соціологія злочинності: монографія. Харків: Вид-во НУВС, 2001. С. 3.

- напрямів та заходів правозастосування;
- методів запобіжної роботи тощо.

Подібна цілісність об'єднана системною цілеспрямованістю, тобто націленістю на досягнення чітко визначеної системної мети.

Інша справа із застосуванням комплексного підходу у сфері запобігання явищу кримінальної протиправності. Він має подвійне (зовнішньосистемне та внутрішньосистемне) вираження. Зовнішній (класичний, традиційний) прояв комплексності полягає у застосуванні різних системних можливостей, якими оперують кримінологічна, кримінально-правова, криміналістична, кримінально-процесуальна, кримінально-виконавча системи. На практиці яскравим проявом комплексності є поєднання кримінально-правових (репресивних) та кримінологічних (проактивних) заходів запобігання кримінальним правопорушенням. Внутрішній прояв комплексного підходу виявляється у повноті та змісті запобігання злочинності за її рівнями, масштабом, об'єктами, суб'єктами, напрямами, заходами, методами та ін.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, можна констатувати таке:

1. Методологічна компліментарність та тісна праксеологічна взаємодія комплексного та системного підходів зумовлюється їх базуванням на єдиному системному методі.

2. Найбільш обґрунтованою вважається точка зору, відповідно до якої комплексність розглядається складовою системності й охоплюється нею. Комплексний та системний підходи співвідносяться між собою, відповідно, як частина і ціле або як вид та рід.

3. Використання комплексного підходу у наукових, у тому числі кримінологічних, дослідженнях передбачає: а) розгляд певного об'єкта, що вивчається, як відповідної системи; б) чітку структурованість та ієрархічність такої системи з виділенням її окремих комплексів (рівнів); в) опис і пояснення внутрішньо- та зовнішньосистемних зв'язків такого об'єкта

(системи); г) дослідження стану та функцій окремих елементів, що входять до різних комплексів системного утворення.

4. Співвідношення комплексного та системного підходів у кримінології має вагоме значення для кримінологічної науки, теорії й практики запобігання злочинності, оскільки це дозволяє: а) провести більш чіткий методологічний вододіл між комплексністю та системністю; б) остаточно усвідомити атрибутивні характеристики цих підходів, що є неможливим без визначення їх істотних ознак у межах окремого дослідження кримінологічної системи та її комплексів; в) збільшити ефективність правозастосування у сфері правоохорони шляхом чіткого розуміння системного характеру злочинності й практики її запобігання, а також включення до останньої низки взаємопов'язаних елементів кримінологічної діяльності; г) підвищити якість наукових розвідок загалом і кримінологічних досліджень, зокрема.

5. Запобігання злочинності на системних та комплексних засадах є невід'ємною умовою її результативності й можливості реального захисту конституційних прав і свобод людини та громадянина у період правового режиму воєнного стану в Україні.

6. Подальше поглиблення теоретико-методологічних засновків представленої проблематики є базисом для виділення окремого наукового напрямку у виді кримінології комплексності, а також потенційної розробки кримінологічної теорії комплексності.

7. Вектор наступних наукових розвідок проблеми кримінологічної комплексності має спрямовуватись на: уточнення її окремих методологічних аспектів; з'ясування додаткових параметрів кримінологічної системи України; установлення комплексної повноти кримінологічної доктрини, законодавства, політики, світогляду та діяльності тощо.

Список використаних джерел

1. Англійсько-українські словники / упор. А. Рисін, В. Старко та ін. 2011–2020. URL: <https://e2u.org.ua>.

2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад, і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2005. 1728 с.
3. Грицюк П. М., Джоші О. І., Гладка О. М. Основи теорії систем і управління: навч. посіб. Рівне: НУВГП, 2021. 272 с.
4. Денисов С. Ф., Тимчук, О. Л. Кримінологія та синергетика: деякі методологічні аспекти. *Українська поліцейстика: теорія, законодавство, практика*. 2021. № 2. С. 9–18. DOI: <https://doi.org/10.32366/2709-9261-2021-2-2-9-18>.
5. Комплексність / Економічна енциклопедія. URL: <http://slovopectia.org.ua/38/53402/380726.html>.
6. Копієвська О.Р. Культурна функція держави в контексті національного державотворення: монографія. Київ: Нац. акад. керівних кадрів культури і мистецтв, 2010. 272 с.
7. Кримінологія. Академічний курс / Кол. авторів; за заг. ред. О. М. Литвинова. Київ: Кондор, 2018. 588 с.
8. Кустовська О. В. Методологія системного підходу та наукових досліджень: курс лекцій. Тернопіль: Економічна думка, 2005. 124 с.
9. Леонов Б. Д. Тероризм як об'єкт комплексного дослідження: наукова значущість системного підходу. *Інформація і право*. 2012. № 1. С. 146–150.
10. Методологія наукових досліджень: навч. посіб. / КПП ім. Ігоря Сікорського; уклад.: Астрелін І. М., Косогіна І. В., Кирий С. О. Київ: КПП ім. Ігоря Сікорського, 2021. 121 с.
11. Романчиков В. І. Основи наукових досліджень: навч. посіб. Київ: Центр учбов. літ. 2007. 254 с.
12. Рущенко І. П. Соціологія злочинності: монографія. Харків: Вид-во НУВС, 2001. 370 с.
13. Семенюк О. Г. Комплексний підхід як методологічна основа дослідження проблем забезпечення охорони державної таємниці. *Інформація і право*. 2017. № 2. С. 116–123.
14. Системність. URL: <https://surl.lu/ekysrp>.
15. Simon H. A. The Architecture of Complexity. *Proceedings of the American Philosophical Society*. 1962. Vol. 106. № 6. P. 467–482.
16. UN transformation series: Integrated approaches as a means toward sustainable development transformation. URL: <https://www.unssc.org/news-and-insights/resources/un-transformation-series-integrated-approaches-means-toward-sustainable>.

REFERENCES

1. Rysin, A., Starko, V. et al. (Comps.). (2011–2020). *Anhliisko-ukrainski slovnyky*. URL: <https://e2u.org.ua>.

2. Busel, V.T. (Ed.). (2005). Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy (z dodatkamy i dopovnenniamy) [Great Explanatory Dictionary of Modern Ukrainian Language]. Kyiv; Irpin: Perun [in Ukrainian].
3. Hrytsiuk, P.M., Dzhoshi, O.I., & Hladka, O.M. (2021). Osnovy teorii system i upravlinnia [Fundamentals of Systems and Control Theory]. Rivne: NUVHP [in Ukrainian].
4. Denysov, S.F., & Tymchuk, O.L. (2021). Kryminolohiia ta synerhetyka: deiaiki metodolohichni aspekty [Criminology and Synergetics: Some Methodological Aspects]. *Ukrainska politseistyka: teoriia, zakonodavstvo, praktyka – Ukrainian polyceistics: theory, legislation, practice*, 2, 9–18. <https://doi.org/10.32366/2709-9261-2021-2-2-9-18> [in Ukrainian].
5. Kompleksnist [Complexity]. (n.d.). URL: <http://slovopedia.org.ua/38/53402/380726.html>.
6. Kopiiievska, O.R. (2010). Kulturna funktsiia derzhavy v konteksti natsionalnoho derzhavotvorennia [The Cultural Function of the State in the Context of National State-Building]. Kyiv: Nats. akad. kerivnykh kadriv kultury i mystetstv [in Ukrainian].
7. Lytvynov, O.M. (Ed.). (2018). Kryminalohiia. Akademichnyi kurs [Criminology]. Kyiv: Kondor [in Ukrainian].
8. Kustovska, O.V. (2005). Metodolohiia systemnoho pidkходу ta naukovykh doslidzhen [Methodology of the System Approach and Scientific Research]. Ternopil: Ekonomichna dumka [in Ukrainian].
9. Leonov, B.D. (2012). Teroryzm yak obiekt kompleksnoho doslidzhennia: naukova znachushchist systemnoho pidkходу [Terrorism as an Object of Complex Research: The Scientific Significance of the System Approach]. *Informatsiia i pravo – Information and Law*, 1, 146–150 [in Ukrainian].
10. Astrelin, I.M., Kosohina, I.V., & Kyrii, S.O. (Comps.). (2021). Metodolohiia naukovykh doslidzhen [Methodology of Scientific Research]. Kyiv: KPI im. Ihoria Sikorskoho [in Ukrainian].
11. Romanchykov, V.I. (2007). Osnovy naukovykh doslidzhen [Fundamentals of Scientific Research]. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury [in Ukrainian].
12. Rushchenko, I.P. (2001). Sotsiolohiia zlochynnosti [Sociology of Crime]. Kharkiv: Vydavnytstvo NUVS [in Ukrainian].
13. Semeniuk, O.H. (2017). Kompleksnyi pidkhid yak metodolohichna osnova doslidzhennia problem zabezpechennia okhorony derzhavnoi taiemnytsi [Complex Approach as a Methodological Basis for Studying the Problems of State Secret Protection]. *Informatsiia i pravo – Information and Law*, 2, 116–123 [in Ukrainian].
14. Systemnist [Systemicity]. (n.d.). URL: <https://surl.lu/ekysrp>.
15. Simon, H.A. (1962). The Architecture of Complexity. *Proceedings of the American Philosophical Society*, 106 (6), 467–482 [in English].

16. UN transformation series: Integrated approaches as a means toward sustainable development transformation. URL: <https://www.unssc.org/news-and-insights/resources/un-transformation-series-integrated-approaches-means-toward-sustainable>.

Kolodyazhny M. G. Integrated and systems approaches in criminology: segments of methodological and praxeological intersection

Taking into account the results of both empirical and theoretical levels of scientific knowledge, the article attempts to correlate the integrated and systems approaches in the field of criminology. It is emphasized that both approaches are based on the examination of a particular scientific problem from the standpoint of complexity and systemicity, respectively. Three of the most common positions regarding the relationship between the integrated and systems approaches are identified. The author argues against equating, merging, or viewing the integrated approach as fundamental in relation to the systems approach. The opinion that the integrated approach has deeper historical roots compared to the systems approach is criticized. The thesis about the close interaction between the integrated and systems approaches, as well as the primacy of the former over the latter, is also grounded in the deeper interpretation of such term pairs as complex–system, complexity–systemicity, and integrated approach–systems approach. The comparison of integrated and systems approaches in criminology is also carried out considering the essential features of a complex (as a separate level of the criminological system) and of the system as a whole. Such comparison takes into account the intra-systemic expression of complexity, while it can also be conducted through the external-system manifestations of complexity. The methodological dimension of the presented problem is applied in the praxeological sphere concerning the systemic and complex nature of crime prevention practices. The conclusions point to the methodological complementarity of the integrated and systems approaches, highlight the significance of their comparison for criminological theory and practice, and outline the direction of further relevant scientific research aimed at deepening criminological knowledge on the problem of complexity and the integrated approach.

Key words: *integrated approach; complexity; systems approach; systemicity; methodology of criminology.*